

Ikke avle børn til brat død

En eftermiddag i november 1890, mens mørket var ved at falde på, kørte en far gennem Københavns gader fra sit hjem på Sankt Annæ Plads. Han tog ruten over Kongens Nytorv mod Nørregade, og i favnen havde han sin tiårige datter. Pigen var svøbt i et tæppe. Hun var død.

Faren var på vej til Folketeatret, hvor han vidste, at en fotograf havde sit kamera – et dengang stort og uhåndterligt apparat, som man ikke bare flyttede rundt på. Han ville have et sidste billede af sin datter. Før dagslyset svandt helt, nåede fotografen at tage to plader af pigen, der hed Astrid Brandes. Hun var ældste datter af litteraten Georg Brandes (1842-1927) og netop død af sygdommen difteri. På fotografens billede ligger hun på en sofa i en fin kjole omgivet af omhyggeligt arrangerede blomster og efeu. Hun ser ud, som om hun sover.

Senere skrev Brandes:

”Hun så ligefrem dejlig ud, da hun blev lagt på sin lille dyne i kisten, som helt fyldtes af blomster. Maleren Harald Slott-Møller gjorde den kærlighedsgerning imod mig at udføre en farveskitse af barnet

Litteraten Georg Brandes' 10-årige datter, Astrid, døde i 1890 af difteri, også kaldet strubehoste. Kunstneren Harald Slott-Møller lavede en tegning af Astrid, før hendes kiste blev lukket, og senere dette maleri. Den smitsomme luftvejsinfektion tog mange børneliv i 1800-tallet og blev kaldt "børnenes dødsengel".

|| Nationalmuseet

i den korte stund, som var levnet. Så kom de kl. 9 og lukkede kisten. Hvilket øjeblik!"

Harald Slott-Møller (1864-1937) lavede samme år et oliemaleri af Astrid. Selv oplevede Slott-Møller 11 år senere, at hans datter Michala døde, før hun blev et år gammel.

Mens det var de færreste forældre, der havde mulighed for at få malet deres afdøde barn af en anerkendt kunstner, var det ikke ualmindeligt, at forældre lod børnene fotografere i fint tøj omgivet af blomster eller endda på en forælders skød, hvor de sad, som var de stadig i live.

Astrids død fik Brandes til at aflyse sine foredrag på universitetet i København og telegrafere til Paris, at han ikke kunne levere lovede artikler. Så snart pigen blev syg, havde forældrene sendt deres anden datter, Edith, til farforældrene, så hun ikke skulle blive smittet. Astrid selv havde i sin sidste tid for-

søgt at undgå, at hendes far og andre i familien blev smittet. Sygelejet varede kun få dage.

Brandes skrev om familiens reaktion på Astrids sygdom:

”Slaget ramte overvældende; først naturligvis barnets moder; så dets fader; så dets søster. Jeg mødte min moder med den lille Edith ved hånden på Kongens Nytorv og sagde dem, at alt håb var ude. Den lille brast i gråd; jeg kan aldrig glemme synet af hendes lille tynde ryg i en lang gråternet barnefrakke, som den krummede sig, da hun gik hulkende, jeg følte det, som om et afsnit af mit liv var til ende”.

Natten før Astrids begravelse ”sad jeg i mit øde, triste hjem, mens vinden hylede afskyeligt omkring hjørnet”, skrev Brandes. Der var to bibelvers fra Esajas’ bog, som han ikke tidligere havde beskæftiget sig med, men som han den nat ikke kunne slippe. Det var vers, der spåede en kommende lykkelig tid, hvor små børn ikke døde (kursiveringerne er Brandes’ egne):

”Da skal man ikke mere høre gråd.

Der skal ikke mere dø småbørn

og ingen olding, som ikke har levet sit liv til ende
[...]

Mine udvalgte skal nyde frugterne af deres arbejde,

de skal ikke arbejde forgæves,

ikke avle børn til brat død”.

”Hvor tog han fejl!” skrev Brandes om profeten. Det lykkelige rige, han spåede om, var endnu ikke oprundet, selv om teksten næsten var 2.500 år gammel.

Brandesfamilien var ikke alene med sin sorg. I 1800-tallet døde rigtig mange børn i Danmark, flest spæde, men også større børn som Astrid på ti. I tiden, hvor Brandes skrev om sin datter, døde hvert syvende barn, før det blev et år gammelt, og da en fødselsårgang var nået til sit femte år, levede hvert sjette barn ikke mere.

Først i det århundrede, der fulgte Astrids død, fik Bibelens profet endelig ret i sin forudsigelse. Det blev efterhånden en sjældenhed, at småbørn døde. Menneskene var ikke længere henvist til "avle børn til brat død", som mange havde været i 1800-tallet og de forudgående årtusinder. De fleste mennesker "levede efterhånden deres liv til ende", hvis man med det mener, at de nåede at fylde 70 eller 80 år. Denne bemærkelsesværdige forbedring af børns og voksnes overlevelse fandt sted i løbet af relativt kort tid, frem for alt i den første halvdel af 1900-tallet. Det kan siges at være den mest imponerende forandring i menneskers liv i Danmark i nyere tid.

Middelmådig middellevetid

"Så er da dette lille, mest livsfrode liv forbi, slukket for bestandig. Astrid Brandes døde i aften kl. 9 1/2. Den lystigste, kraftigste lille pige, den modigste og trodsigste, tilintetgjort fra lørdag eftermiddag til onsdag aften", skrev forfatteren. Astrid døde af difteri, der tog livet af mange børn – så mange, at sygdommen ligefrem blev kaldt "børnenes dødsengel".

I 1890, Astrids dødsår, døde i alt 16.000 børn, som var ti år eller yngre. Hele 9.000 af dem var spædbørn, altså under et år. Mange familier blev ramt af den samme sorg som Astrids forældre, søster og bedsteforældre. Det var sikkert sådan, at alle – også de, som ikke selv mistede et eller flere

For at forhindre skindødes begravelse skulle alle døde fra 1829 have en dødsattest, før de måtte begravnes. Det var kun læger, der måtte skrive dødsattester, som angav dødsårsagen. På Astrid Brandes' dødsattest kan man se, at hun døde af difteri. Da lægerne var få, især på landet, var der frem til 1920 kun oplysninger om dødsårsager for dem, der døde i byerne. For sundhedsmyndighederne og politikerne var det vigtigt at vide, hvad folk døde af, og hvordan dødsårsagsmønsteret ændrede sig, når de skulle iværksætte indsatser for at forbedre befolkningens sundhed.

|| Rigsarkivet

børn – levede med en bestandig frygt for, at det ville indtræffe.

Nogle år efter Astrid Brandes' død lykkedes det forskere at udvikle et serum mod difteri, som halverede dens dødelighed. Men det skulle vare flere årtier, før der kom virksomme behandlinger af og vacciner mod de andre infektionssygdomme, der også høstede mange liv. Alligevel faldt dødeligheden blandt små og store børn og unge voksne støt og roligt. Andre forhold end vacciner og behandlinger viste sig at bidrage til, at Danmark nåede frem til den lykkelige tilstand, hvor der – som spået i bibelteksten – næsten ingen små og store børn døde. Godt 50 år senere, i midten af 1900-tallet, var det de færreste forældre, som mistede et barn. Det var ikke alene de mindre børns overlevelse, der blev bedre: De store børn, de unge, de unge voksne og de midaldrende døde også i langt mindre omfang. Samlet bidrog disse udviklinger til, at middellevetiden blev radikalt forbedret.

Middellevetiden for nyfødte var 45 år i midten af 1800-tallet i Danmark. I 2022 var den steget til 81. En imponerende udvikling. Dødeligheden faldt i alle aldersgrupper, men allermost blandt de spæde. I Bibelen hedder det: ”vore leveår kan være halvfjerds, eller firs, hvis kræfterne slår til”. Ver-selinjernes forfatter skrev sikkert om, hvor gamle mennesker kunne blive, ikke om det gennemsnit, middellevetiden er. Vi må antage, at forholdene på bibelsk tid var som i Danmark på Brandes', nemlig at rigtig mange børn døde, men også at mange mennesker levede, til de blev gamle, altså omkring 70-80 år.

Middellevetiden var så lav i 1800-tallet, fordi så mange børn døde. Den regnes ud for de enkelte år, så hvis mange fx dør af en epidemi, falder middellevetiden det pågældende år. Det skete fx i 1918-1919,

0996

290.

Carini's Kop.

Dødsattest, udstedt af en Læge.

Fulde Navn: *Asbjørn Marie Louise Brandes*

Alder (o: fyldte Aar; for Børn under 1 Aar: Maaneder eller Uger): *10*

Ugift; gift; Enkemand; Enke:

Egen eller Forældres Stilling og Næringsvej: *Datter af Dr. G. Brandes*

Kjbstad:

Gade:

Hus Nr.

Etage:

Bopæl (o: Stedet, hvor den Afdøde sidst har haft fast Ophold):

St. Ansgarplads

24

3

IV/K1

Dødssted:

Dødsdag: *19 Nov 1890*

Dødsårsag (o: Hovedsygdom, med dens væsentligste Komplikation) *4*

a) Hvor Lægen selv har behandlet den Syge: *Diphtheriiske fauce*

b) Hvor Lægen ikke selv har behandlet den Syge:

Hovedsygdommens Varighed: *5 dage*

Er Forraadelse indtraadt, eller hvilke andre sikre Dødsstegn ere tilstede? *Dødsstribed*

Undertegnede, som *selv* har behandlet *Asbjørn Brandes* under sidste Sygdom, erklærer herved, at jeg den *20-11-* 1890 selv har synet Liget af *hende* og at ovennævnte sikre og utvivlsomme Tegn paa en virkelig Død ere tilstede.

K. Carini
autoriseret Læge.

32-75
5-75
4-
2-
50

45-00
Coek.

X

*Requiescat in pace 25-11-90 ke 1/2
pa Kapellet paa Carini's Kop.
Carini.*

Vend om.

hvor den spanske syge hærgede, og det skete i flere lande i 2020 og 2021, hvor covid-19 sendte dødsraterne i vejret. Middellevetiden er altså ikke en forudsigelse af, hvor længe et barn født et givet år vil leve. Det kan man ikke meningsfuldt lave, da man ikke ved, hvilke sygdomme, katastrofer og krige der vil ramme den pågældende befolkning, eller hvilke muligheder for et langt liv fremtiden vil bringe.

Middellevetiden i Danmark voksede med meget forskellig hastighed fra 1800-tallet og frem. Allermest steg den i den første halvdel af 1900-tallet, hvor den voksede med hele 17 år. Det er en fremgang så stor, at en tilsvarende ikke er set før eller siden.

Når faldet i dødeligheden her i landet skal forklares, er det således den periode, som er mest interessant.

Udviklingen i Danmark adskiller sig noget fra den i Norge og Sverige. I alle tre lande voksede middellevetiden allermest i den første halvdel af 1900-tallet. Siden aftog væksten, især i Danmark. Norge havde allerede fra 1800-tallets midte haft en længere middellevetid end Danmark, og Sverige havde det fra slutningen af samme århundrede. Sammenlignet med mange andre europæiske lande var den danske middellevetid imidlertid høj frem til midten af 1900-tallet.

Brandes' elskede datter levede ikke, til hun blev voksen. Det var der mange andre børn, som heller ikke gjorde i 1800-tallets Danmark. Denne bog handler om, hvordan det var, dengang Astrid døde, og om den store nedgang i dødeligheden, som fandt sted især fra 1900-tallets begyndelse.

**De fleste børn, ikke mindst fra de mere velhavende klasser, voksede raske op med røde kinder, men også blandt overklassens børn hærgede infektionssygdommene og tog mange børneliv. Infektionssygdommene skelnede ikke så meget mellem rig og fattig, som kroniske sygdomme gjorde. Maleriet *Konvalescenten af Jenny Nyström (1854-1946) er fra 1884.*
|| Alamy Stock Photo**

**Da
dødelig-
heden var
høj**

Det farligste år

”Der sad en moder hos sit lille barn, hun var så bedrøvet, så bange for at det skulle dø. Det var så blegt, de små øjne havde lukket sig, det trak så sagte vejret, og imellem med et dybt drag ligesom om det sukkede; og moderen så endnu mere sorrighfuld på den lille sjæl”.

Mange, mange mødre og fædre måtte som moren i H.C. Andersens (1805-1875) fortælling ”Historien om en moder” fra 1848 se deres små børn trække vejret for sidste gang. C.E. Levy (1808-1865), der var professor i fødselsvidenskab, omtalte i 1845 i sin vejledning til unge mødre om plejen af spædbørn de ”spæde børns første leveår, som det vanskeligste og farligste af barnets liv”.

Døden kunne ramme familier flere gange, rig som fattig. Seks af Frederik 6. (1768-1839) og Marie Sophie Frederikkens (1767-1852) otte børn døde som spæde. Andre familier oplevede det kun en gang, mens atter andre gik helt fri.

Når man skal forklare dødeligheden blandt de små, bliver man ikke altid meget klogere af at se på, hvad lægerne registrerede som dødsårsager. Mange af de dødsårsager, som lægerne helt op til omkring år 1900 angav, ville de i dag formentlig kalde for symptomer. Tre af de mest almindelige dødsårsager for spædbørn i 1890'erne var ifølge statistikken

I tre år fra 1771 kunne mødre lægge deres nyfødte børn i en kasse ved Fødselsstiftelsen, hvor de blev taget hånd om og placeret i en plejefamilie. Formålet var at forhindre, at mødrene dræbte deres børn. Kassen blev fjernet, da man var bange for misbrug. I Havana kan man stadig se denne "baby hatch".

|| M. Ramirez/Alamy Stock Photo

spædbarnstæring (barnet sygner hen), medfødt svaghed og kramper. Andre gange var det slet og ret nyfødthed. At læger kunne opfatte det at være nyfødt som en risiko i sig selv, siger noget om, hvor almindelig den tidlige død var. I mange tilfælde ved vi således ikke, hvad dødsårsagen ville være blevet kaldt i dag, og om lægerne overhovedet angav den rigtige dødsårsag.

Nogle dødsårsager er dog genkendelige. I årene 1890-1910 skyldtes næsten hvert femte spædbarnsdødsfald i byerne kolerine, også kaldet "den lille kolera". Den blev beskrevet i *Vestjyllands Social-Demokrat*:

"Kolerine giver sig tilkende ved hyppig og tynd, vandig, råddent lugtende afføring, 10-20 gange i døgnet. Ofte er der samtidig voldsomme opkastninger, stærk feber og mathed. Barnet kan dø i løbet af 1-2 dage, særlig på grund af den stærke udmattelse".

Sygdommen smittede gennem mad og drikke. De fleste spædbørn døde af kolerine i de varme måneder, da mælken og maden hurtigt blev dårlig. I dag dør meget få børn af diarre – det gælder også i lavindkomstlande, for nu ved man, at hvis et barn med diarre får rent vand med salt og sukker, kan væsketabet begrænses. Det var netop væsketabet, der var dødeligt, og det viste sig bl.a. som udmattelse som beskrevet i citatet ovenfor. Flere børn døde også af medfødt svaghed i sommermånederne, så måske blev nogle kolerinedødsfald registreret som svaghed. Også misdannelsesdødsfald og dødsfald i forbindelse med selve fødslen var mærkeligt nok mere almindelige om sommeren, hvilket jo siger noget om, hvor svært det er at vide, hvad betegnelserne ville have været i dag.

Næsten lige så mange døde af ”tæring hos småbørn”. I *Ordbog over det danske Sprog* omtales tæring ”som betegnelse for forskellige sygdomme, ved hvilke legemet lidt efter lidt afmagres stærkt, (ligesom) svinder hen”. I begyndelsen af 1900-tallet aftog tæring hos småbørn hurtigt som dødsårsag i statistikken. En forklaring var, at lægerne i stedet foretrak diagnosen ”medfødt svaghed”, som jo ikke er en meget mere præcis betegnelse. Fra slutningen af 1800-tallet frem til 1930 døde næsten 3 % af spædbørnene af den såkaldte ”medfødte svaghed”. Det kunne handle om tidlig fødsel, men kunne også være synonym for misdannelse, fødselsskade eller slet og ret svaghed uden nærmere forklaring.

Spædbørnene døde også i store tal af de sygdomme, der smittede mellem mennesker. Det kunne være akutte lungesygdomme, som det er svært at sige, hvad dækkede over, eller tuberkulose, difteri, kighoste og mæslinger. Lungebetændelse er ikke en smitsom sygdom, man får den, hvis bakterier, virus eller andre mikroorganismer kommer ned i lunger-

ne. Tuberkulose var en mere almindelig dødsårsag hos spædbørn i København end i provinsbyerne, nok fordi mennesker levede tættere på hinanden og derfor kunne overføre smitte.

Den spæde Jørgen blev i 1896 et af sygdommens ofre. Han var søn af en enlig og ugift syerske, og de boede i en lejlighed på første sal i Borgergade 71 i København. De delte lejligheden med en skrædder og en detailhandler og hans familie. Her blev Jørgen smittet med lungetuberkulose og udviklede tuberkuløs hjernehindebetændelse, som tog hans liv den 14. juni på Kommunehospitalet. Han blev blot ni måneder gammel. Moren måtte betale en krone for at få gravet hans grav – en voksens grav kostede to kroner.

Flere spædbørn døde af tuberkulose og andre luftbårne smitsomme sygdomme i vintermånederne, sikkert fordi mennesker da var indenfor og tættere på hinanden, så smitten let kunne overføres fra en person til en anden.

Den høje dødelighed bevirkede, at det at få et barn, som ellers for mange er en af livets lykkeligste begivenheder, blev ledsaget af angst. Godt hundrede år før lille Jørgens død oplevede grevinde Frederikke Charlotte Reventlow (1747-1822) denne frygt for, at hendes barn skulle dø: ”Da jeg imidlertid løftede ham op af vuggen, blev jeg opmærksom på, at han havde kramper. Ubeskrivelig var min skræk; jeg troede ham døende og vidste ikke i min angst, hvad jeg skulle gribe til”. Sådan skrev hun i et lille skrift i 1777. Hun havde da også grund til at føle angst: Hele tre af grevindens børn døde som små. Måske kunne man forestille sig, at forældre dengang ikke nødvendigvis blev så ulykkelige over, at deres børn døde, fordi det i højere grad var et livsvilkår. Graden af sorg kan man selvfølgelig ikke måle, men det er sandsynligt, at de fleste mødre og

De fleste børn døde af forskellige infektionssygdomme, men nogle døde i ulykker. Et særlig tragisk tilfælde var ulykken i Skejby i 1898, hvor fem søskende blev røgforgiftede, mens de sov. Forældrene havde efterladt børnene uden opsyn for at gå på arbejde klokken 3 om natten og havde glemt at åbne spjældet på den dårlige kakkelovn.
|| Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalarkiv

fædre, ligesom grevinde Reventlow, Georg Brandes og moren i H.C. Andersens fortælling, sørgede. For de fleste familier var et barns død trods alt ikke en almindelig begivenhed, og sorgen kunne jo være stor, selv om det skete flere gange, at forældre måtte begrave deres små børn.

Grevindens og vaskekonens børn

Det er måske overraskende, at det ikke hjalp de spæde børn at vokse op i en herregårds lyse gemakker. Blandt samfundets fattige, i de mørke og fugtige boliger, klarede de mindste sig ikke nødvendigvis dårligere end dem, der var født i bedre kår. Nogle steder oplevede gårdmændene ligefrem, at deres børn døde oftere end de fattigere husmænds puslinger. Penge og hartkorn var ikke nok. Amning deri-